

HERRA sinun hyuestisiugnatkon

Herran siunaus -käännösten erot Agricolan teoksissa ja Bibliassa

Jasmin Hämäläinen

Kandidaatintutkielma

Kielten tutkinto-ohjelma

Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus, suomen kieli

Kieli- ja käännöstieteiden laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Maaliskuu 2024

Turun yliopiston laatu järjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu

Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

Kandidaatintutkielma

Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus, suomen kieli

Jasmin Hämäläinen

HERRA sinun hyuestisiugnatkon: Herran siunaus -käännösten erot Agricolan teoksissa ja Bibliassa

Sivumäärät: tutkielman sivumäärä 32, liitteiden sivumäärä 1

Tutkin vanhan kirjasuomen alaan kuuluvassa kandidaatintutkielmassani Herran siunausta neljän eri käännöksen osalta. Aineistoni käännökset ovat Agricolan teoksista Rucouskiria, Messu eli Herran echtolinen ja Ne Prophetat. Haggaj. Sacharia. Maleachi sekä Raamatun käännöksestä Biblia, Se on: Coco Pyhä Ramattu, Suomexi 1642. Tutkimukseni keskeisenä tehtävänä on selvittää, miten varhaiset, painetut vanhan kirjasuomen Herran siunauksen käännökset eroavat toisiaan leksikon, morfo- ja fonologian, syntaksin ja ortografian osalta. Pyrin myös havainnoimaan sitä, vaikuttavatko aineistoni tekstit itsenäisiltä käännöksiltä vai näkyykö niissä vanhempi uskonnollisen kielen käännöstraditio.

Vanhaa kirjasuomea on ennestään tutkittu laajasti ja poikkeittieteellisesti. Tutkimukseni tavoitteena on kuitenkin tuoda uutta tietoa vanhan kirjasuomen tutkimukseen, sillä vertailua vanhan kirjasuomen aikaisista käännöksistä Herran siunauksen osalta ei ole ennestään tehty, vaikka kyseinen siunaus on yksi keskeisistä kristillisistä teksteistä ja vanhin tunnettu siunaus. Saamani tulokset näin ollen laajentavat tietämystä uskonnollisesta käännöskirjallisuudesta, liturgisista käännöksistä ja kirjakielen kehittymisestä. Tutkimusmenetelmäni on tekstien synoptinen vertailu, joten tutkimukseni on laadultaan kvalitatiivista kielentutkimusta.

Tutkielmani tulosten mukaan yksikään aineistoni käännöksistä ei ole kopio edellisestä käännöksestä, vaikka kolme käännöksistä on saman kääntäjän teoksista. Toisaalta erilaisista käännösratkaisuista huolimatta aineistoni tekstien välillä oli myös huomattavia yhtäläisyyksiä, joten yksikään käännöksistä ei ollut välttynyt uskonnollisen käännöstradition luomilta raameilta. Tulosteni perusteella vaikuttaa siltä, että lähdekielten lisäksi Biblian Herran siunaus -käännökseen on otettu mallia Agricolan Rukouskirjan käännöksestä. Havaitsin myös, että Biblian teksti oli ainoa, johon ei kuulunut minkäänlaisia lopetus- tai ylistyssanoja, vaan se sisälsi vain ja ainoastaan Herran siunauksen käännettynä. Olettaakseni tässä ei ole vaikutusta sillä, että muut tekstit ovat saman kääntäjän tekstejä vaan se, että kyseiseen Raamatun jakeeseen ei kuulu doksologiaa. Tarkastelemani Agricolan teokset oli tarkoitettu pappien tueksi hartauksien ja jumalanpalvelusten pitämiseen, joten luultavasti siitä syystä ainoastaan Agricolan käännökset sisälsivät doksologian.

Avainsanat: Biblia 1642, Herran siunaus, Mikael Agricola, Raamatun kääntäminen, uskonnollinen käännöskirjallisuus, vanha kirjasuomi

Sisällys

1	Johdanto	5
2	Vanhan kirjasuomen tutkimus	7
2.1	Uskonnollinen käännöskirjallisuus vanhan kirjasuomen aikana	7
2.2	Agricola uskonnollisen käännöskirjallisuuden kääntäjänä	8
2.3	Vuoden 1642 Raamatun käänнос	8
3	Aineisto ja menetelmät	10
4	Analyysi	12
4.1	Leksikaaliset erot	12
4.1.1	<i>Päälle ja puoleen</i>	12
4.1.2	<i>Varjella ja kätkeä</i>	12
4.1.3	<i>Siunata ja hyvästisiunata</i>	13
4.1.4	<i>kääntää ja ylentää</i>	13
4.2	Syntaktiset erot	14
4.2.1	Otsikko	14
4.2.2	Sanajärjestys	14
4.2.3	Ruotsinmukainen postpositio	15
4.2.4	<i>ja antakoon sinulle rauhan</i>	16
4.2.5	Ylistyssanat	16
4.3	Morfologiset ja fonologiset erot	17
4.3.1	Yksikön 3. persoonan imperatiivi	17
4.3.2	Objektin sija	18
4.3.3	Omistus possessiivisella pronominilla ja possessiivisuffiksilla	18
4.3.4	Loppuheittoisuus yksikön 2. persoonan ja monikon 1. persoonan omistusliitteessä	19
4.3.5	Subjektin ilmaiseminen pronominilla tai substantiivilla	20
4.3.6	Jälkitavujen vokaalienvälinen <i>h</i>	20
4.4	Erot ortografiassa	21
4.4.1	Isot kirjaimet ja välimerkit	21
4.4.2	Vokaalit	22
4.4.3	Konsonantit	23
5	Lopuksi	26
	Lähteet	29

TUTKIMUSKIRJALLISUUS	29
Liitteet	33
Liite 1. Herran siunaus kirjasta Rucouskiria	33
Liite 2. Herran siunaus kirjasta MESSU ELI HERRAN ECHTOLINEN	33
Liite 3. Herran siunaus kirjasta Ne Prophetat. Haggaj. Sacharia. Maleachi.	33
Liite 4. Herran siunaus kirjasta Biblia 1642	33

1 Johdanto

Herra siunatkoon sinua ja varjelkoon sinua,

Herra kirkastakoon sinulle kasvonsa

ja olkoon sinulle armollinen.

Herra kääntäköön kasvonsa sinun puoleesi

ja antakoon sinulle rauhan. (4. Moos.6:24–26.)

Herran siunaus, toiselta nimeltään Aaronin siunaus, on vanhimpana tunnettuna siunauksena yksi keskeisistä kristillisistä teksteistä. Se on loppusiunauksena osa lähes jokaista kristillisen kirkon toimitusta ja jumalanpalvelusta. Tässä tutkielmassa tarkastelen ja vertailen vanhan kirjasuomen ajan Herran siunausta neljän eri käännöksen osalta. Aineistoni käännökset ovat kolmesta Agricolan teoksesta ja Bibliasta (1642).

Tutkimukseni keskeisenä tehtävänä on selvittää, miten varhaiset, painetut vanhan kirjasuomen Herran siunauksen käännökset eroavat toisiaan leksikon, morfo- ja fonologian, syntaksin ja ortografian osalta. Lisäksi suhtaudun mielenkiinnolla mahdollisuuteen, että jokin Agricolan Herran siunaus -käännös on toiminut erityisenä esikuvana Biblian käännökselle, sillä Biblian käännöskomitea nojautui vahvasti Agricolan käännökseen ja sanamuotoihin (Rapola 1942: 1). Tärkeimpänä tutkimusmenetelmäni on tekstien synoptinen vertailu eli rinnakkainen vertailu, joten tutkimukseni on laadultaan kvalitatiivista kielentutkimusta. Pohjana tutkimukselleni toimivat vanhaa kirjasuomea syntaksin, sanaston, morfologian ja fonologian sekä ortografian kannalta käsittelevät tutkimukset ja tutkimuskirjallisuus.

Vaikka vanhan kirjasuomen kielellisiä piirteitä ja Agricolan kääntämistyötä on tutkittu jo ennestään laajasti ja poikkitieteellisesti, ei selvitystä suomenkielisten Herran siunauksen käännösten eroavaisuuksista ole ennestään tehty. Esimerkiksi Harri Uusitalo (2015) on pro gradu -tutkielmassaan selvittänyt suomenkielisten reformaatioajan Isä meidän -rukousten keskinäisiä eroja. Hän havaitsi, ettei odotuksenmukaisesti suomenkielisille Isä meidän -rukouksille voinut jäljittää lähdeostosten perusteella yhtä esikuvaa, vaan reformaatioaikana rukous oli vakiintunut muutama erilliseen muotoon. Hänen mukaansa kääntäjät eivät tuttua rukousta kääntäessään olleet uskollisia vain yhdelle lähdetekselle, vaan luultavasti käänsivät tekstejä eri teoksista, hyödynsivät eri painoksia samasta lähdeteksestä ja luultavasti myös käänsivät tekstejä ulkomuistista. (Uusitalo 2015: 57–58.) Maria Kela (2007) on tutkinut väitöskirjassaan metaforisaatiota Vanhassa testamentissa myös Herran siunauksen osalta.

Hänen mukaansa tradition tunnettuus on suorassa yhteydessä jakeen liturgisen tunnettuuden kanssa, jolloin vähemmän tunnetuissa psalmeissa esiintyy enemmän metaforista vaihtelua kuin Herran siunauksessa (Kela 2007: 168). Onkin mielenkiintoista havainnoida, näkykö tämä aineistoni käännöksissä.

Tutkielmani kannalta merkittäviä termejä ovat *lähtö-* tai *lähdekieli*, jonka pohjalta käännetään ja *tulo-* tai *kohdekieli*, johon käännetään eli tutummin käänös. Tässä tutkielmassa käytän termejä lähdekieli tai -teksti, kun puhun vieraskielisistä teksteistä, joiden pohjalta tekstejä on suomennettu sekä käänös tai suomennos, kun puhun aineistoni teksteistä. Koska vanhan kirjasuomen tekstit ovat muista kielistä käännettyjä tekstejä, lähdeteksteistä on voinut kulkeutua *vieraskielisyyksiä* käännöksiin. Vieraskielisyyksistä käytetään myös termejä *käänöslaina* tai *muukalaisuus*.

Pohjustan toisessa luvussa tutkielmaani kertomalla tarkemmin vanhan kirjasuomen tutkimuksesta ja uskonnollisesta käänöskirjallisuudesta vanhan kirjasuomen aikakaudella. Luvussa paneuduin erityisesti Agricolaan uskonnollisen kirjallisuuden kääntäjänä ja vuoden 1642 Biblian käännökseen suhteessa Agricolan käännöstyöhön. Kolmannessa luvussa esittelen aineistoni ja tutkimusmenetelmäni. Neljännessä luvussa analysoin aineistoani leksikon, syntaksin, morfo- ja fonologian sekä ortografian osalta, ja lopuksi pohdin saamiani tuloksia luvussa viisi. Aineistoni tekstit löytyvät kokonaisuudessaan kronologisessa järjestyksessä liitteistä 1–4.

2 Vanhan kirjasuomen tutkimus

Vanha kirjasuomi kattaa lähes 300 vuoden ajanjakson ensimmäisen suomenkielisen kirjan julkaisusta vuonna 1543 Ruotsin vallan ajan loppuun vuoteen 1809. Aikakauden kirjallisuudelle ominaista on, että se oli pääosin hengellistä käänöskirjallisuutta, joten uskonnollinen kieli ja kirjasuomi olivat pitkään sama kielimuoto. (Mielikäinen 2014: 30, 32.) Suoraan suomen kielelle kirjoitetuille teksteille ei ollut juurikaan tarvetta, sillä ruotsi ja latina toimivat hallinnollisen ja hengellisen toiminnan kielinä. Luterilainen uskonpuhdistus toimi sysäyksenä suomen kirjakielen syntymiselle ja hengellisten tekstien käänöstyölle, sillä kansan oli saatava perehtyä Raamatun sisältöön itsenäisesti omalla äidinkielellään. (Häkkinen 2007: 24–27.) Jumalanpalvelusten ruotsinkielinen toimitus ei ollut valtaosalle suomenkielisestä väestöstä sen ymmärrettävämpi kuin aikaisemmin kirkollisten menojen kielenä käytetty latina (Häkkinen 2013: 9), joten uudet kansankieliset käänökset vastasivat tähän puutteeseen. Paloposken (2001: 356) mukaan ”kääntämisen sijoittuminen yhteiskuntaan tarkoittaa siis sitä, että käänökset syntyvät joistain tietyistä yhteiskunnallisista tarpeista.”

2.1 Uskonnollinen käänöskirjallisuus vanhan kirjasuomen aikana

Uskonpuhdistusajan kirkon keskeisin sanasto oli jo ennen Agricolan käänöksiä osittain vakiintunutta kirkon vankan suullisen perinteen ansiosta (Vartiainen 1988: 199–200). Jo myöhäisellä keskiajalla papeilta tuli löytyä tärkeimmät opinkappaleet käsikirjoituksina, jotta kansan olisi helpompi oppia ne ulkoa (Vartiainen 1988: 183). Toinen kansankielistä käänöstä tukeva määräys asetettiin vuonna 1536 Uppsalan kirkkoprovinsissa, kun jumalanpalvelusten kieleksi määrättiin kansankieli vähintään tuomiokirkoissa, mahdollisuuksien mukaan tämä oli suositeltavaa myös muissa seurakunnissa (Häkkinen 2012: 43). Kuitenkin vielä määräystä seuranneena vuosikymmenenä kotimaisten, normitettujen kirjallisten esikuvien uupuessa Agricola joutui turvautumaan suomennostyössään vieraisiin kieliin ja tuntemaansa kansankieleen, minkä vuoksi vanhaan kirjasuomeen pesiytyi erilaisia vierasperäisyyksiä ja kansankielisiä epäsäännöllisyyksiä (Ikola 1988: 56.) Agricolan tekstien kieli pohjautui pääosin varsinaissuomalaiseen murteeseen, mutta koti- ja opiskelutaustansa takia Agricola hyödynsi teksteissään myös kaakkoishämäläisiä ja itäisiä murteita, paremman vastineen uupuessa hän hyödynsi laajemminkin tuntemiaan murteita teksteissään (Häkkinen 1994: 84, 437).

2.2 Agricola uskonnollisen käännöskirjallisuuden kääntäjänä

Agricolan käännöstyö edustaa ajalleen perinteistä tapaa kääntää Raamattua, formaalia sanasanaista käännösperiaatetta (Itkonen-Kaila 2007: 57), josta käytetään myös nimityksiä muodollinen vastaavuus ja sanakonkordanssi (Toivanen 1985: 26). Siinä sana sanalta käännetyistä tekstistä pyritään saamaan mahdollisimman tarkasti alkukielistä tekstiä vastaava kokonaisuus sanaston ja rakenteen puolesta. Myöhemmin formaali käännösperiaate on saanut kritiikkiä osakseen siitä, että se voi aiheuttaa väärinkäsityksiä tai olla raskasta ja epäluontevaa luettavaa, vaikka tekstiä ymmärtäisikin. Mitä kauempana lähtö- ja kohdekieli ovat kulttuurillisesti ja kielellisesti toisistaan, sitä vaikeampaa formaalilla käännösperiaatteella on tavoittaa kohdekielelle luonteva lopputulos. (Rintala 1969: 58.)

Formaalia käännösperiaatetta suosittiin aikanaan käännöksen luotettavuuden takia, sillä sanasanaisessa käännöksessä tekstin merkityksen ei nähty olevan kääntäjän tulkinnasta kiinni (Nummila 2011: 31). Vaikka 1500-luvulla ei vielä ollut olemassa suoranaista käännöstiedettä, oli Agricola luultavasti tietoinen käyttämänsä käännös menetelmän puutteista. Hän hyödynsi suomentaessaan useita erikielisiä lähdetekstejä tavoittaakseen kansankielelle luontevimman lopputuloksen. Agricolan tiedetään kääntäneen raamatuntekstejä ruotsin-, saksan-, latinan- ja kreikankielisten lähdetekstien pohjalta. (Itkonen-Kaila 2007: 57–58.) Tämä näkyi ensimmäisissä suomenkielissä teksteissä lukuisina vierasperäisyyksinä ja käännöslainoina. Agricolan tavoitteena oli luoda kieleltään sujuva käännös, joka olisi jokaisen suomalaisen ymmärrettävissä (Hjelt 1909: 62–63). Koska ensisijaisena tavoitteena oli saada uskonnolliset tekstit kansalle ymmärrettävään muotoon, itse tekstien kaunokirjalliselletyylille ei vanhan kirjasuomen ajan raamatunkäännöksissä annettu erityisemmin painoarvoa (Paloposki 2001: 356).

2.3 Vuoden 1642 Raamatun käännös

Ensimmäinen suomenkielinen kokoraamattu oli vuonna 1642 painettu Biblia, Se on: Coco Pyhä Ramattu, Suomexi (jatkossa Biblia). Raamatunkääntäjien tavoitteena oli käyttää niin sanottua puhdasta kieltä eli johdonmukaistaa ja yksinkertaistaa Raamatun tekstien kieli- ja kirjoitusasu kaikkialla maassa ymmärrettäväksi. Erityisesti Agricolan suosimien vierasperäisten kielenpiirteiden ja käännöslainojen tilalle haluttiin saada suomen kielelle tyypilliset vastineet (ks. lisää Hjelt 1909; Lehikoinen–Kiuru 2009). Lisäksi kirjakielen murrepohjaa yhtenäistettiin korvaamalla vahvimmat lounasperäisyydet yleisemmin

tunnetuilla varianteilla, mutta toisaalta vähistäkin aiemmin käytetyistä itämurteisista piirteistä luovuttiin. (Häkkinen 2007: 27). Esimerkiksi Rapola (1942) on tutkinut tarkemmin vuoden 1642 Biblian puhdaskielisyystavoitteita.

Biblian käännöskomitea ei juurikaan muuttanut Agricolan käännöstä, vaan keskittyi pääosin sen kielen ja oikeinkirjoituksen korjailuun (Puukko 1933: 6). Komitea seurasi Agricolan suomennoksen lisäksi Lutherin käännöstä (1534), Kustaa Aadolfin Raamattua (1618) sekä sen selityksiä (Heininen 2008: 183; Rapola 1962: 117–123. Bibliasta oli tarkoitus saada koko kansan Raamattu, mutta se ei toiveista ja tavoitteista huolimatta levinnyt kansan pariin sen kalliin hinnan vuoksi. Vaikka ensimmäinen suomenkielinen Raamattu ei levinnytkään laajalti yksityiseen käyttöön tai seurakuntien pariin, sen merkitys oli suomen kirjakielen kehitykselle Kaisa Häkkisen (1994: 87) mukaan joko suoraan tai välillisesti suurempi kuin minkään muun yksittäisen teoksen. Ensimmäinen Raamattu toimi esikuvana yleis- ja kirjakielelle hyvän kielensä ja yhtenäisen ortografiansa ansiosta. Raamatun kieli välittyi kansan pariin etenkin jumalanpalvelusten välityksellä. (Lehikoinen–Kiuru 2009: 71; Huhtala 2000: 241; Häkkinen 2007: 27; Mielikäinen 2014: 32.) Vuoden 1642 Biblian käännöstyön voidaan katsoa pysyneen käytössä aina 1900-luvulle asti, sillä myöhemmät raamatunpainokset keskittyivät pääosin tämän suomennoksen oikeinkirjoituksen hiomiseen kulloistenkin normien mukaiseksi (Huhtala 2007: 51).

Seuraavassa luvussa kerron tutkielmani aineistoista ja tutkimusmenetelmästä. Lisäksi kerron tarkemmin Agricolan teoksista, joihin hän käänsi Herran siunauksen.

3 Aineisto ja menetelmät

Esittelen tässä luvussa tarkemmin aineistoni sisältävät teokset ja käyttämäni menetelmän, ja luvussa 4 analysoin aineistoani. Kaikki aineistoni siunaukset löytyvät kronologisessa järjestyksessä liitteistä 1–4.

Tutkielmani aineisto koostuu neljästä varhaisesta vanhan kirjasuomen Herran siunauksesta. Kolme siunauksista on Agricolan kääntämiä ja neljäs, muita uudempi käännös on Raamatun käännöksestä Biblia. Vaikka kolme aineistoni teksteistä on Agricolan kääntämiä, ovat nämä keskenään erilaisia, itsenäisiä käännöksiä. Agricola käänsi Herran siunauksen teoksiin Rucouskiria (1544, jatkossa Rukouskirja), Messu eli herran echtolinen (1549, jatkossa Messu) ja Ne Prophetat. Haggaj. Sacharia. Maleachi. (1552, jatkossa Profeetat).

Tutkin valitsemiani tekstejä mahdollisimman alkuperäisistä lähteistä eli tässä tapauksessa näköispainoksista sekä Kotimaisten kielten keskuksen Vanhan kirjasuomen korpuksesta. En tutkielman laajuuden vuoksi käsittele Herran siunauksen sisältäviä käsikirjoituksia tai selvitä vertailuaineiston avulla käännösten lähdeteoksia, vaan rajaan aineistoni aikakauden merkittävimpiin kotimaisiin käännöksiin, joita ensimmäiset painetut suomenkieliset kirjat sekä ensimmäinen suomenkielinen Raamatun käännös Biblia edustavat.

Agricolan Rukouskirjasta (1544) löytyy noin 670 rukousta erilaisiin kirkkovuoden tapahtumiin ja kirkollisiin toimituksiin. Kirja on mitä luultavimmin tarkoitettu pappien apuvälineeksi, vaikka siinä on myös rukouksia yksityisiin hartaushetkiin. (Häkkinen 1994: 81.) Herran siunaus löytyy Rukouskirjasta jakeesta 188. Jae jatkuu vielä sanoin *KITOSWIRSI / IONGA HANNA HYWEIN TÖYDHEN EDHESTE HERRALLE WEISASI/ J REG. IJ.* Jätän kyseisen kohdan kuitenkin tarkasteluni ulkopuolelle, sillä se ei ole osa Herran siunausta, vaan on käsittääkseni ohjeistus hartautta harjoittavalle papille.

Messu (1549) on papeille suunnattu yksityiskohtainen kuvaus Messusta eli pääjumalanpalveluskaavasta neuvoineen tilanteeseen sopivien rukousten ja tekstien valintaan (Häkkinen 1994: 84). Agricola kehottaa Messussa myös tutustumaan Rukouskirjaansa, josta löytyy jumalanpalvelukseen soveltuvia tekstejä. Messussa papin ääneen lukema Herran siunaus päättää messukaavan. Kyseisen siunauksen liittäminen messukaavaan on luterilainen erikoisuus (Häkkinen 2013: 14). Profeetat (1552) on rinnakkaisteos vuotta aikaisemmin painetulle teokselle Weisut ia Ennustoxet Mosesen Laista ia Prophetista Wloshaetut (1551, jatkossa Veisut ja ennustukset). Sekä Veisut ja ennustukset että Profeetat sisältävät osia

Vanhasta testamentista, jota Agricola ei kerennyt kokonaisuudessaan kääntämään ennen kuolemaansa. Agricola käänsi Vanhan testamentin osiot pääosin Lutherin saksankielisen Raamatun mukaan. (Häkkinen 1994: 85). Herran siunaus löytyy teoksen loppupuolelta Mooseksen kirjoista. Koska Agricola ei kerennyt kääntämään Raamattua kokonaisuudessaan, on Biblia 1642 ensimmäinen suomenkielinen koko Raamattu. Aineistoni teksti löytyy Vanhan Testamentin puolelta kohdasta 4. Mooseksen kirja, luku 6 ja jakeet 24–26.

Tiivistetysti Agricolan Rukouskirja ja Messu ovat pappien käyttöön tarkoitettuja ohjeistuksia kirkollisten toimituksien avuksi. Rukouskirja sisältää satoja rukouksia jumalanpalveluksiin ja yksityisiin hartauksiin, kun taas Messu on kuvaus jumalanpalvelusjärjestyksestä. Bibliaa ja Profeettoja yhdistää niiden raamatullinen sisältö: Bibliasta Raamatun tekstit löytyvät kokonaisuudessaan ja Profeettoihin on suomennettu osia Vanhasta testamentista. Kun ottaa huomioon nämä vastaavuudet teosten välillä, on mielenkiintoista tarkastella, näkyvätkö nämä myös samankaltaisuudessa teosten käännösten välillä.

Tutkin aineistoani synoptisen vertailun keinoin, josta käytetään myös käsitettä rinnakkainen vertailu. Menetelmässä tarkastelen kaikkia aineistojani kerralla rinnakkain kohta kohdalta, jolloin lukijan on helppoa seurata analyysia ja havaita mahdolliset eroavaisuudet käännösten välillä. Tutkimusmenetelmäni on laadultaan kvalitatiivista eli laadullista kielentutkimusta. Tutkielmassani tämä näkyy siinä, että tulosten lukumäärään keskittymisen sijaan pyrin ymmärtämään ja selittämään eroavaisuuksia havaintojeni taustalla. Olen jaotellut analyysiluvussa tarkastelemani piirteet leksikaalisiin, syntaktisiin, morfo- ja fonologisiin ja ortografisiin alalukuihin.

4 Analyysi

Tässä luvussa tarkastelen tutkimuskysymyksiäni aineistostani poimitujen esimerkkien avulla. Tarkastelussani ovat leksikaaliset, syntaktiset, morfologiset ja fonologiset ja ortografiset erot ja yhteneväisyydet Agricolan Rukouskirjan, Messun ja Profeettojen sekä Biblian käännöksen välillä. Olen nimennyt kulloinkin käsiteltävät rivit nykysuomennoksen siunauksen mukaisesti, jotta analyysia olisi helpompi seurata. Samasta syystä olen muuttanut aineistoista nousevien esimerkkien kirjoitusasun nykykieliseksi alalukujen otsikoihin. Tässäkin tapauksessa itse analyysissa esimerkit ovat aineistossa esiintyvässä kirjoitusasussa. Aineistoni tekstit löytyvät kokonaisuudessaan liitteistä 1–4. Pohdin tutkielmani tuloksia viimeisessä luvussa.

4.1 Leksikaaliset erot

4.1.1 *Päälle ja puoleen*

Bibliassa käytetään kahdesti adpositiota *päälle* (4), kun muissa käännöksissä rivillä *Herra kirkastakoon sinulle kasvonsa* on nykymuodossa kirjoitettuna adpositio *päälle* ja rivillä *Herra kääntäköön kasvonsa sinun puoleesi* on nykymuodossa kirjoitettuna adpositio *puoleen* (2–4). Vaikka tässä kohdassa Agricolan tekstit eivät eroa leksikaalisesti toisistaan, on hänen käännöksissään morfo- ja fonologista vaihtelua, jota käsittelen tarkemmin alaluvussa 4.3.4.

(1) pälles, pooles (Rukouskirja)

(2) pälen, polehen (Messu)

(3) pälen, poleen (Profeetat)

(4) päälles, päälles (Biblia)

4.1.2 *Varjella ja kätkeä*

Rukouskirjan teksti on ainoa, jossa Herra ei *varjele* vaan *kätkee* (5). Verbi on aktiivin imperatiivin yksikön kolmas persoona sanasta *kätkeä*. Vanhan kirjasuomen sanakirja (jatkossa VKS) määrittelee verbin sen tarkoitukseksi varjella, suojella (‘kätkeä’). Poikkeavasta predikaattiverbistä huolimatta Rukouskirjan käännös ei siis merkitykseltään eroa kolmesta muusta käännöksestä.

(5) ketkekön (Rukouskirja)

(6) warielkon (Messu)

(7) warielkon (Profeetat)

(8) warjelcon (Biblia)

4.1.3 *Siunata ja hyvästisiunata*

Rukouskirjan tekstissä rivin *Herra siunatkoon sinua* verbi on prefiksiverbi *hyuestisiugnatkon*, translitteroituna *hyvästisiunatkoon*, esimerkissä 13, kun taas muissa tarkastelemissani käännöksissä verbi on *siunata* (14–16). Prefiksiverbi, jossa partikkeli tai prepositio on verbin etuliitteenä, on lähdekielistä peräisin oleva käännöslaina, joita esiintyy muun muassa ruotsin kielessä: ruotsinnoksessa vastaava verbi on *welsigne* (KVR). Merkityseroa aineiston verbien välillä ei kuitenkaan ole: verbiä voidaan käyttää ”Jumalasta ja Kristuksesta: suoda armoa, hyvyttä ja menestystä; myös Jumalan siunauksen rukoilemisesta ja toivottamisesta / 2. Jumalan siunauksen saanut/armitettu” (‘hyvästi+siunata’, VKS). VKS:ssän aakkosvälistä A–PUHDISTUMINEN johtuen siitä ei toistaiseksi löydy selitystä sanalle *siunata*, mutta Kielitoimiston sanakirja (jatkoissa KS) kuvaa sen nykymerkityksen VKS:n määritelmää mukaillen ”Jumalan suomaa hyvyttä, armoa, varjelusta, menestystä” (‘siunata’, KS).

4.1.4 *kääntää ja ylentää*

Agricolan käännöksissä Herra *kääntää* kasvonsa, mutta Bibliassa Herra *ylentää* kasvonsa. Nämä eroavaisuudet käännetyn tekstin tulkinnassa mukailevat eri kielisiä lähdetekstejä. Biblian alhaalta ylös kuvaava liike vastaa alkutekstiä, kun taas Agricolan sivusuuntaista liikettä kuvaava verbi esiintyy Vulgatan käännöksessä ja ruotsalaisessa käännösperinteessä (Kela 2007: 168–169).

(9) kiendeken (Rukouskirja)

(10) kiendekön (Messu)

(11) kiendeken (Profeetat)

(12) ylöndäkön (Biblia)

Esimerkissä 12 oleva verbi *ylentää* on kirjoitettu muodossa *ylöntää*. Verbi on johdos vanhasta *ylä*-vartalon rinnakkaismuodosta *yle*- tai sen johdoksista *ylentää* (NES ‘ylentää’). Häkkisen

(2004: 1536) mukaan rinnakkaismuodon toisen tavun vokaali on voinut pyöristyä ensimmäisen tavun vokaalin vaikutuksesta.

4.2 Syntaktiset erot

4.2.1 Otsikko

Rukouskirjan teksti on ainoa, jossa siunauksen mukana on otsikko. Rukouskirjaan siunaus ei ole kuitenkaan nimetty Herran siunaukseksi, vaan tekstin otsikko on *Hyuestisiugnauxen tapa*. Otsikosta löytyvä *hyuestisiugnaus* on ruotsista lainattu käännöslaina, jossa prefiksiverbistä on johdettu substantiivi. Luulisin ainoan aineistoni otsikon löytyvän juuri Rukouskirjasta siksi, että teoksen tärkeimmät rukoukset ja siunaukset on voitu otsikoida helpottamaan pappien työtä.

4.2.2 Sanajärjestys

Päälauseen predikaatin paikka esimerkeissäni aiheuttaa syntaktista vaihtelua rivillä *Herra siunatkoon sinua*. Esimerkissä 13 sanajärjestys on suomen kielelle epätyypillinen SOV-sanajärjestys, kun muissa käännöksissä (14–16) on tavanomainen SVO-sanajärjestys. Näin ollen Rukouskirja on ainoa tarkastelemani käännös, jossa objekti esiintyy ennen predikaattia. Rukouskirjan sanajärjestys ei tätä riviä lukuun ottamatta eroa muista käännöksistä.

(13) HERRA sinun hyuestisiugnatkon (Rukouskirja)

(14) HERRA siugnatkan meiten (Messu)

(15) HERRA siugnatkon meite (Profeetat)

(16) HERRA siunatcon sinua (Biblia)

Uusitalo (2015: 44) havaitsi, että reformaatioaikaisissa Isä meidän -rukouksissa päälauseen predikaatin paikka aiheutti syntaktista vaihtelua, kun predikaatti saattoi olla heti subjektin jälkeen tai vasta lauseen lopussa. Vanhan kirjasuomen sanajärjestykseen ja erityisesti sanajärjestyksen epätyypillisyyteen voi vaikuttaa käytetyn lähdeteoksen tai -teosten kieli. Uusitalo (2015: 44) havaitsi samaisessa pro gradu -työssään, että reformaatioajan kääntäjät olivat melko uskollisia lähdekielten sanajärjestykselle, mikä näkyi suomennosten sanajärjestyksessä.

4.2.3 Ruotsinmukainen postpositio

Suomen kielelle tyypillisen sijamuodon asemasta kaikissa käännöksissä on käytetty käännöslainana ruotsinmukaista postpositioilmausta, joka useimmiten vastaa indoeurooppalaisten kielten prepositioita. Bibliassa postpositioita korvattiin järjestelmällisesti sijapäätteillä. (Kiuru 2009: 133.) Järjestelmällisestä sijapäätteiden suosimisesta huolimatta Herran siunauksessa nykymuotoisen *'kasvonsa sinulle'* sijapäätteen sijaan kaikissa aineistoni esimerkeissä tämä kohta on ilmaistu postpositiolla.

(17) *caswons sinun pälles* (Rukouskirja)

(18) *casuons meiden pälen* (Messu)

(19) *Casuons meiden pälen* (Profeetat)

(20) *caswons sinun päälles* (Biblia)

Salmi (2010) on väitöstutkimuksessaan havainnut, että Agricolan *päälle*-adpositiolla löytyy useimmiten lähdekieltä vastaava prepositio yhdestä tai useammasta Agricolan käyttämästä lähteestä. Hänen mukaansa Agricolan *päälle*-adpositiota vastaa ruotsinnoksessa muun muassa *o/öffuer*. (Salmi 2010:187.) Näin on myös aineistoni esimerkkien tapauksessa.

Ruotsinnoksessa Kustaa Vaasan Raamattu, Biblia på Swensko 1540–1541 (jatkossa KVR) riviä *Herra kirkastakoon kasvonsa sinulle* vastaava kohta on ”*Herren låte sitt an=sichte* [rivinvaihto sanan keskellä] *lysa offuer tigh*”, ja Lutherin saksannoksessa ”*Der HERR lasse sein Angesicht leuchten vber dir*”. Tummennetut kohdat ovat indoeurooppalaisten kielten prepositioita, jotka vastaavat suomen adpositiota päällä tai päälle, Svenska Akademiens Ordbok (SAOB) määrittää *OFFUER* tarkoittamaan ’offer’, ’över’.

Agricolan suomennoksessa adpositiorakenne merkitsee vastaanottajaa (Salmi 2010: 281–281), aineistoni tapauksessa vastaanottaja on joko *sinä* tai *me* Jumalan ollessa subjektina. Myös riviltä *Herra kääntäköön kasvonsa sinulle* löytyy ruotsinnosta vastaava adpositio: ”*HERREN vplyffte sitt ansichte offuer tigh*”, saksannoksesta ”*Der HERR hebe sein Angesicht vber dich*”. Syntaktisesti Agricolan *päälle*-adpositio esiintyy useimmiten postpositiona, ja sen täydennykset ovat genetiivimuotoisia (Salmi 2010: 189). Aineistoni tapauksessa nämä toteutuvat poikkeuksetta niin Agricolan kuin Biblian käännöksissä.

4.2.4 *ja antakoon sinulle rauhan*

Esimerkeissä 22 ja 23 rivillä *ja antakoon sinulle rauhan* objekti *rauhan* saa määritteen ”*nykysen ja ijancaikisen*” Messun ja Profeettojen käännöksissä. Rukouskirjassa (21) ja Bibliassa (14) objekti ei saa määritettä. Vaihtelu käännösten välillä voi selittyä sillä, että reformaation vasta rantauduttua Suomeen evankeliset traditiot hakivat vielä muotoaan (Uusitalo 2015: 52). Tämä selittää luultavasti myös alaluvun 4.2.5 vaihtelua doksologiassa.

(21) HERRA kiendeken henen caswons sinun pooles / Ja andakon sinulle rauhan / Amen
(Rukouskirja)

(22) HERRA kiendekön casuons meiden polehen / ia andakon meille *nykysen ia ijancaikisen* rauhan (Messu)

(23) HERRA kiendeken casuons meiden poleen / ia andacon meille *nykysen ia ijancaikisen* Rauhan (Profeetat)

(24) HERra ylöndäkön caswons sinun päälles / ja andacon sinulle rauhan (Biblia)

4.2.5 Ylistyssanat

Messun ja Profeettojen käännös lopetetaan kolminaisuusopin mukaisiin ylistys- ja loppusanoihin, trinitaariseen doksologiaan (esimerkit 26 ja 27); Rukouskirjan ja Biblian käännöksissä tämä rivi puuttuu kokonaan (esimerkit 25 ja 28).

(25) HERRA kiendeken henen caswons sinun pooles / Ja andakon sinulle rauhan / *Amen*
(Rukouskirja)

(26) HERRA kiendekön casuons meiden polehen / ia andakon meille *nykysen ia ijancaikisen* rauhan / *Nimen Isen * ia poian * ia pyhen hengen * / AMEN* (Messu)

(27) HERRA kiendeken casuons meiden poleen / ia andacon meille *nykysen ia ijancaikisen* Rauhan / *Nimen Isen ia Poian ia pyhen Hengen Amen* (Profeetat)

(28) HERra ylöndäkön caswons sinun päälles / ja andacon sinulle rauhan (Biblia)

Ihmettelin Rukouskirjasta uupuvia lopetussanoja, sillä pappien ääneen luettavaksi tarkoitettuun rukoukseen voisi kuvitella liitettävän kolminaisuusopin mukaiset ylistyssanat.

Agricola ohjeistaa Messussa Pappaja tutustumaan Rukouskirjaansa sopivia rukouksia etsiessä, joten Messun ja Rukouskirjan käännösten olisi voinut kuvitella jakavan samanlaisia käännösratkaisuja.

Häkkisen (1994: 80) mukaan doksologian uupuminen ainakin Münsterin Cosmographian Isä meidän -käännöksessä viittaa Agricolan käännöksiä vanhempaan tuotantoon, sillä keskiajalle tyypillisesti rukouksia ja siunauksia ei päätetty lopetussanoihin. On siis mahdollista, että tarkastelemieni tekstien lähdekieliset käännökset ovat keskiaikaista perua, jonka perinne on siirtynyt uudempaan käännökseen uupuvalla doksologialla. Toisaalta vanhaan suomalaiseen uskonperinteeseen doksologia kuului (Uusitalo 2015: 51).

Agricola on päättänyt kaikki aineistoni tekstit aameneen (esimerkit 25–27), Biblian käännöksessä ei Raamatun käännökselle tyypillisesti esiinny ylistys- tai lopetussanoja (esimerkki 28).

4.3 Morfologiset ja fonologiset erot

4.3.1 Yksikön 3. persoonan imperatiivi

Vaikka nykykielessä yksikön ja monikon 3. persoonan imperatiivin tunnus on vain *-kO*, aineistossani esiintyy myös nykysuomen 1. ja 2. persoonan monikon imperatiivin tunnus *-kA* esimerkissä 30. Muissa esimerkeissä (29, 31, 32) sanassa *siunata* on nykykielessäkin esiintyvä imperatiivin tunnus. Vaihtoehtoinen imperatiivin tunnus ei kuitenkaan ole aikakauden teksteille tavaton, sillä kolmannen persoonan imperatiivin tunnus on voinut 1500–1600-luvuilla olla joko *-kO* tai *-kA* (Lehikoinen–Kiuru 2009: 109).

(29) hyuestisiugnatkon (Rukouskirja)

(30) siugnatkan (Messu)

(31) siugnatkon (Profeetat)

(32) siunatcon (Biblia)

Aineistostani löytyy myös poikkeuksellisesti imperatiivin tunnus *-ken* nykymuotoisessa verbissä *kääntää* esimerkeissä 33 ja 34. Hyvin todennäköisesti tämä selittyy ortografialla, jolloin translitteroituna imperatiivin tunnus olisi joko odotusarvoinen *-kOn* eli tässä tapauksessa *-köön* tai rinnakkaismuoto *-kAn* eli *-kään*.

(33) kiendeken (Rukouskirja)

(34) kiendeken (Profeetat)

4.3.2 Objektin sija

Rivillä *Herra siunatkoon sinua ja varjelkoon sinua* kaikissa muissa esimerkeissä objekti on partitiivissa (36–38), kun Rukouskirjassa *sinä*-objekti esiintyy joko persoonapronominin genetiiviakkusatiivissa tai vanhassa lounasmurteisessa akkusatiivissa (35).

(35) HERRA *sinun* hyuestisiugnatkon / ja ketkekön *sinun* / (Rukouskirja)

(36) HERRA siugnatkan *meite/* ia warielkon *meite* (Messu)

(37) HERRA siugnatkon *meite* / ia warielkon *mete* / (Profeetat)

(38) HERRA siunatcon *sinua* / ja warjelcon *sinua* (Biblia)

Tämä voi olla saksalaisesta käännöksestä peräisin oleva käännöslaina, sillä saksassa objekti ilmaistaan akkusatiivilla. VISK:n (§1226) määritelmän mukaan ”genetiivin *n*:ssä edustuu historiallisesti kaksi sijaa: genetiivi ja alkuaan *m*-loppuinen objektin sijana esiintynyt yksikön akkusatiivi”. Rukouskirjan käännöksessä esiintyy luultavasti länsimurteenen muoto, jota Agricola ei kuitenkaan käyttänyt muissa tarkastelemissani käännöksissä.

Esimerkeissä 36 ja 37 partitiivin päätte on vahva-asteinen *-tA*, kun taas esimerkissä 38 päätte on heikkoasteinen *-A*. Esimerkin 37 objektista on pudonnut pois monikon tunnus *-i-*, jonka Agricola on merkinnyt aikaisempaan käännökseensä (36). On mahdollista, että kohdassa on kyse joko kirjoitusvirheestä tai ladontavirheestä painovaiheessa.

4.3.3 Omistus possessiivisella pronomiinilla ja possessiivisuffiksilla

Rivillä *Herra kääntäköön kasvonsa sinun puoleesi* Rukouskirjan teksti on ainoa, jossa possessiivisella pronomiinilla ilmaistaan omistusta (39). Muissa teksteissä tämä on merkitty pelkällä possessiivisuffiksilla (40–42), toisaalta aiemmalla rivillä *Herra kirkastakoon sinulle kasvonsa* Rukouskirjankaan käännöksessä ei ole possessiivista pronominia. Yhtä poikkeusta lukuun ottamatta tarkastelemissani käännöksissä omistus merkitään pelkällä possessiivisuffiksilla.

(39) HERRA walistakon *caswons* sinun pälles / Ja olcon sinun armolinen /

- - - HERRA kiendeken *henen caswons* sinun pooles (Rukouskirja)

(40) hen walistakon *casuons* meiden pälen / ia olcon meille armolinen .

- - - HERRA kiendekön *casuons* meiden polehen (Messu)

(41) hen valistacon *Casuons* meiden pälen ia olcoon meille armolinen /

- - - HERRA kiendeken *casuons* meiden poleen (Profeetat)

(42) HERra walistacon *caswons* sinun päälles / ja olcon sinulle armollinen .

- - - HERra ylöndäkön *caswons* sinun päälles (Biblia)

On oletusarvoista, että possessiivisen pronominin käyttö seuraa ruotsin- ja saksankielisten lähdeostosten mallia, vaikka ymmärryksen kannalta pelkkä possessiivisuffiksi olisi suomennetussa virkkeessä riittävä. Lutherin saksankielisessä käännöksessä on määräinen artikkeli *sein Angesicht* ja ruotsinnoksessa *sitt ansichte* (KVR). Näin ollen Rukouskirjan suomennoksessa pronomini saisi artikkelimaisen käyttötarkoituksen käännöslainana.

4.3.4 Loppuheittoisuus yksikön 2. persoonan ja monikon 1. persoonan omistusliitteessä

Aineistoni käännöksissä omistusliitteellinen adpositio *päälle* on esitetty kolmessa erilaisessa muodossa (47–50).

(43) pälles (Rukouskirja)

(44) pälen (Messu)

(45) pälen (Profeetat)

(46) päälles (Biblia)

Kaikissa tarkastelemissani käännöksissä adpositiossa *päälle* tai *puoleen* on loppuheittoinen possessiivisuffiksi. Esimerkeissä 47 ja 50 on yksikön 2. persoonan possessiivisuffiksi, jonka normaali kirjoitusasu oli loppuheittoinen 1800-luvulle asti (Lehikoinen 2009: 105).

Esimerkeissä 48 ja 49 on monikon 1. persoonan possessiivisuffiksi loppuheittoisena. Näissä kahdessa esimerkissä esiintyvä loppuheittoinen *n*:llinen possessiivisuffiksi on vanhimman kirjasuomen piirre, ja sen merkinnässä on ollut vaihtelua (Lehikoinen 2009: 106).

Rinnakkaismuotojen vakiintumattomuus postpositiossa voi kirjoitusasun vakiintumattomuuden sijaan mukailta 1500-luvun puhekielen vaihtelua (Häkkinen 2013: 29).

4.3.5 Subjektin ilmaiseminen pronomiinilla tai substantiivilla

Jos isojen ja pienten kirjainten kokoa ei oteta huomioon, aineistossani ilmeni kaksi erilaista tapaa ilmaista subjekti:

(47) herra (Rukouskirja)

(48) herra, hen (Messu)

(49) herra, hen (Profeetat)

(50) herra (Biblia)

Rukouskirjan ja Biblian käännöksistä subjekti ilmaistaan vain substantiivilla, kun taas sekä Messun että Profeettojen käännöksissä Jumala-subjekti ilmaistaan substantiivilla ja pronomiinilla. Oletan Messun ja Profeettojen sisältämän pronominin juontavan juurensa Agricolan lukuisiin käännösaineistoihin, joita hän käytti suomennoksiensa tukena.

En tässä kohdassa erittele *herra*-sanan vaihtelua isojen ja pienten kirjainten suhteen, vaan käsittelen aihetta kohdassa 4.4.1 Isot ja pienet kirjaimet.

4.3.6 Jälkitavujen vokaalienvälinen *h*

Agricola käytti sekä *h*:llisiä että *h*:ttomia sana-asuja. Hän päätyi myöhemmissä teksteissään usein luopumaan jälkitavujen vokaalienvälisestä *h*:sta, vaikka muutos ei ollutkaan aivan suoraviivaista eri teosten välillä (vertaa esimerkit 51 ja 52). Katomuoto edustaa luultavasti Turun seudun murteelle ominaisempaa muotoa *h*:llisen muodon edustaessa vanhakantaisempaa mallia. (Koivusalo ja Suni 1988: 111, 115–117.) Messun käännöksessä jälkitavujen vokaalienvälinen *h* on säilynyt *puoleen*-sanassa tämän ollen kolmitavuinen (52) kun taas Profeettojen käännöksessä sama sana on kirjoitettu kaksitavuisena ilman *h*:ta (53). Rukouskirjan ja Biblian käännöksissä samassa kohdassa on käytetty sanaa *päälle*, ja niissä jälkitavujen vokaalienvälistä *h*:ta ei esiinny (51, 54). Näinkin suuri kirjavuus saman kirjoittajan tekstien välillä selittyy sillä, toisaalta kyseinen ilmiö säilyi Agricolan teksteissä sitä paremmin, mitä vahvemmin sana oli kirkollisen elämän piirissä, mutta toisaalta Agricola helposti tukeutui lapsuudenmurteensa *h*-voittoiseen sanamuotoon. Kuitenkin profaanit eli

maalliset sanat olivat todennäköisempiä esiintymään ilman vokaalienvälistä *h*:ta (Koivusalo ja Suni 1988: 122–124).

(51) pooles (Rukouskirja)

(52) polehen (Messu)

(53) poleen (Profeetat)

(54) päälles (Biblia)

4.4 Erot ortografiassa

4.4.1 Isot kirjaimet ja välimerkit

Aineistossani virkkeet alkavat isoilla alkukirjaimilla lukuun ottamatta kahta Agricolan käännöstä rivillä *Herra kirkastakoon sinulle kasvonsa*. Lisäksi kaikissa käännöksissä on käytetty tyylikeinona isoja kirjaimia sanassa *herra* (57–60). Keskellä lausetta olevat substantiivit on muuten kirjoitettu pienin kirjaimin, mutta Messun käännöksessä Agricola on kahdesti kirjoittanut substantiivin isolla alkukirjaimella (56).

(55) hen walistakon casuons meiden pälen (Messu)

(56) hen valistacon Casuons meiden pälen (Profeetat)

Isojen kirjainten käyttö koko sanassa (56–58) tai ensimmäisessä maininnassa koko sanassa ja myöhemmissä maininnoissa ensitavussa (59) Jumalasta ja Jeesuksesta puhuttaessa on vanhassa uskonnollisessa kielessä esiintyvä tyylikeino. Sekä Rukouskirjassa että Bibliassa esiintyy samalla tavalla kolmesti *Herra*, mutta Biblian käännöksestä poiketen Rukouskirjassa kaikki puhuttelut on kirjoitettu isoin kirjaimin. Tämä voi johtua suomentajan käyttämästä käännöksestä. Ruotsinnoksessa (KVR) Jumalasta puhutaan aina herrana isoilla kirjaimilla samoin kuin Rukouskirjan käännöksessä (56). Biblian työryhmän päätös kirjoittaa vain ensimmäinen maininta Herrasta kokonaan isoilla kirjaimilla ja muuten jälkitavut pienin kirjaimin voi olla puhdas tyylipiirre, mutta toisaalta tässä on voitu ottaa mallia jonkin muun lähdetekstin tavasta puhua Jumalasta.

(57) HERRA, HERRA, HERRA (Rukouskirja)

(58) HERRA, hen, HERRA (Messu)

(59) HERRA, hen, HERRA (Profeetat)

(60) HERRA, HERra, HERra (Biblia)

Pilkkujen sijaan kaikissa käännöksissä käytetään vinoviivaa, joissakin kohdin myös piste on korvattu vinoviivalla. Vinoviivat eivät täysin noudattele välimerkkisääntöjä, vaan ovat rytmittävät ääneen luettavia tekstejä. Tämä näkyy siinä, että muuten kaikissa käännöksissä (liitteet 1–4) rinnasteiset lauseet on erotettu toisistaan vinoviivoin, mutta Profeetoissa rivillä *Herra kirkastakoon sinulle kasvonsa ja olkoon sinulle armollinen* lauseita ei ole erotettu toisistaan välimerkein.

Messun käännös on ainoa, jossa doksologian yhteydessä esiintyy merkki * kuvaamassa papin tekemää ristinmerkkiä (Häkkinen 2013: 50) (61). Profeetoissakin on kolminaisuusopin mukaiset ylistyssanat, mutta siihen ristinmerkkiä ei ole merkitty. Oletan tämän selittyvän sillä, että Agricolan Messu oli nimensä mukaisesti papeille osoitettu messukaava kokonaisuudessaan. Onkin ymmärrettävää, että juuri tähän käännökseen on painettu muistutus ristinmerkistä.

(61) Nimen Isen * ia poian * ia pyhen hengen * / AMEN

4.4.2 Vokaalit

Biblian teksti on ainoa, jossa poikkeuksetta vokaaleissa yksi kirjain vastaa yhtä äännettä nykykielen mukaisesti. Agricolalla vaihtelua on suuremminkin, jolloin samassakin sanassa samalla kirjaimella on voitu merkitä useampaa eri äännettä (62).

(62) kiendeken (Profeetat)

(63) meiden (Messu)

Agricola merkitsee aineistossani kahta poikkeusta lukuun ottamatta pitkät vokaalit lyhyenä vokaalina. Profeettojen käännöksessä Agricola on kahdesti merkinnyt jälkitavun pitkän vokaalin nykykielen mukaisesti (64, 65). Tosin tässäkin käännöksessä useampi pitkä vokaali jää merkitsemättä todellisen äännepitäuden mukaisesti (66). Vaikka Biblian ortografia pyrittiin hiomaan suomen kieltä vastaavaksi, yllättäen senkin käännöksessä suurin osa pitkistä vokaaleista on merkitty lyhyenä (67). Bibliaan ainoat pitkät vokaalit on merkitty ensitavuun *päälle*-adpositioissa (68), ja jälkitavujen pitkät vokaalit on poikkeuksetta merkitty yhdellä

kirjaimella (67). Mahdollisesti lyhentynyt ääntenpituus voisi selittyä kääntäjien murremuodolla.

(64) olcoon (Profeetat)

(65) poleen (Profeetat)

(66) warielkon (Profeetat)

(67) warjelcon (Biblia)

(68) päälles (Biblia)

Agricola on kerran merkinnyt diftongin pitkänä vokaalina: *uo*-diftongin sijaan *puoleen*-adpositiossa on pitkä *o* Rukouskirjan käännöksessä (69). Muissa käännöksissä Agricola on merkinnyt saman kohdan lyhyellä vokaalilla (70, 71). Diftongin Agricola on merkinnyt substantiiviin *rauhan* kaikissa käännöksissään ja adjektiivin *ijancaikisen* Messussa ja Profeetoissa. Biblian käännöksessä on vain yksi mahdollisuus diftongiutumiseen, ja se on merkitty diftongina substantiivissa *rauha*.

(69) pooles (Rukouskirja)

(70) polehen (Messu)

(71) poleen (Profeetat)

4.4.3 Konsonantit

Kirjakielen vakiintumattomuus näkyy kaikissa tarkastelemissani teksteissä, joskin Agricolan käännöksissä ortografinen vaihtelu korostuu Biblian tekstiin verrattuna.

Konsonantit on monesti merkitty nykykielen mukaisesti, mutta horjuntaa ortografiassa on. Agricolan käännöksissä /v/:tä on merkitty konsonanteilla *v* ja *w* sekä vokaalilla *u*. Vaihtelu ei selity suoraan äännepaikoilla, sillä esimerkiksi *u* on niin etuvokaali *e*:n kuin takavokaali *o*:n yhteydessä. Toisaalta *w* ja *v* esiintyvät ainoastaan etuvokaalien yhteydessä, mutta näyttäisi siltä, että kyseiset konsonantit voivat vaihdella keskenään ilman sen kummempia selityksiä. Biblian käännöksessä vaihtelua /v/:n merkinnässä ei ole, vaan äänne merkitään poikkeuksetta *w*:llä.

Kaikissa aineistoni teksteissä esiintyy /t/:n heikkoasteisena astevaihteluparina soinnillinen dentaalispirantti /ð/, joka on poistunut nykykielestä. Kaikissa esimerkeissä dentaalispirantti on poikkeuksetta merkitty *d*:llä.

(72) kiendeken (Rukouskirja)

(73) andakon (Messu)

(74) kiendeken (Profeetat)

(75) ylöndäkön (Biblia)

Vaikka yhdessäkään Agricolan käännöksessä verbi *siunata* ei ole identtinen toisen kanssa, hänellä on kyseisessä verbissä aina mukana *g* (75–77), jota Biblian verbissä ei ole (78). Agricolan käyttämä muoto selittynee käännöslainalla, sillä ruotsinnoksessa (KVR) verbi on vastaavassa kohdassa *welsigne* (KVR). Olen paneutunut tähän paremmin kohdassa 4.1.3.

(76) hyuestisiugnatkon (Rukouskirja)

(77) siugnatkan (Messu)

(78) siugnatkon (Profeetat)

(79) siunatcon (Biblia)

Agricolan käännöksiin verrattuna Bibliassa lähes poikkeuksetta yhdellä kirjaimella merkitään vain yhtä äännettä. Ainoa poikkeus kirjain-äännevastaavuuteen on se, että Bibliassa /k/:ta merkitään takavokaalien edellä *c*:llä ja etuvokaalin edellä *k*:lla. Agricolan käännöksissä äännettä merkitään *c*:llä takavokaalien edellä, *k*:lla etu- ja takavokaalien edellä ja kirjainyhdistelmällä *ki* pitkän vokaalin /ä/ edellä, joka on tosin merkitty lyhyenä *e*:nä. Kirjainyhdistelmä *ks* on Rukouskirjan otsikkoon merkitty konsonantilla *x*, muissa aineistoni teksteissä ei kyseistä kirjainyhdistelmää esiinny.

Konsonanttien pituuden merkintä ei ole niin horjuvaa kuin vokaalien tapauksessa. Pääosin geminaatat on merkitty johdonmukaisesti. Poikkeuksena säännönmukaisuuteen on, että Agricola on kaikissa käännöksissään kirjoittanut adjektiivin *armollinen* ilman geminaatta-*l*:llä ja Messussa ja Profeetoissa adpositio *päälle* on kirjoitettu vain yhdellä lateraali-*l*:llä. Samassa sanassa on myös loppuheittoinen monikon 1. persoonan omistusliite, joka on loppuheiton vuoksi merkitty vain yhdellä konsonantilla. Olen käsitellyt tätä kohdassa 4.3.4.

Konsonantin pituuden merkintä ei tässä tapauksessa selity äänteellä, sillä // -äännettä Agricola on merkinnyt niin lyhyenä konsonanttina kuin geminaattana. Bibliassa konsonanttien pituus on merkitty nykymallin mukaisesti.

5 Lopuksi

Olen tässä tutkielmassa tarkastellut neljää vanhan kirjasuomen aikaista Herran siunauksen käännöstä, ja vertaillut niitä keskenään sanaston, syntaksin, morfo- ja fonologian sekä ortografian näkökulmasta. Pyrin myös havainnoimaan sitä, vaikuttivatko aineistoni tekstit itsenäisiltä käännöksiltä vai oliko tekstien välillä huomattavia yhtäläisyyksiä.

Vaikka näinkin lyhyestä käännöksestä on mahdollista löytää lukuisia eroavaisuuksia, aineistoni käännökset olivat lopulta hyvin samankaltaisia. Luultavasti tähän eniten vaikuttaa Raamatun kielen pyhyys, jonka vuoksi muutoksia ei ole juurikaan tehty ortografiaa lukuun ottamatta, toisaalta aiemmin mainittu uskonnollisen kielen vankka perinne on asettanut raamit tärkeimmille uskonnollisille teksteille jo kirjakielen vasta hakiessa muotoaan. Tärkeimmät uskonkappaleet, joita papit lukivat seurakunnilleen, toistuivat lähes muuttumattomina jumalanpalveluksesta ja vuodesta toiseen, toisaalta luultavasti käsikirjoituksia kopioitiin keskenään. Kelan (2007) mukaan käännöstraditiolla on vahva vaikutus liturgisesti tunnettujen jakeiden käännöksissä. Voi siis todeta, että vaikka Agricola oli kirjakielen ja uskonnollisen painetun käännöskielen suhteen pioneeri, keskiaikaiset käännökset olivat asettaneet raameja tärkeimmille ja usein toistuville rukouksille ja siunauksille. Kelan (2013: 397) mukaan uudet Raamatun käännökset ymmärretään aina suhteessa toisiinsa, eivätkä ne voi syntyä pelkkien lähdeostosten perusteella ilman aikaisempien käännöksien asettamaa perinnettä ja jatkumoa.

Havaitsin Messun ja Profeettojen käännöksien olevan huomattavan yhtenäisiä kielenpiirteiltään, näiden kahden käännöksen erot näkyivät pääosin ortografiassa. Toki mitkään Agricolan käännökset eivät olleet keskenään identtisiä, joten tutkielmani tukee Uusitalon (2015) havaintoa siitä, että reformaatioajan käännöstraditiosta poiketen tärkeimpiäkään uskonkappaleita ei nähtävästi käännetty säntillisen sanatarkasti yhden lähdeoksen pohjalta, vaan tuttua tekstiä kääntäessään kääntäjät ovat ottaneet omia vapauksia ja luottaneet mahdollisesti ulkomuistiinsa. Tämän takia samankin kääntäjän teksteissä voi olla huomattavia eroja. Aineistossani Agricola oli päätenyt monipuolisiin käännösratkaisuihin: teksteissä oli erilaisia imperatiivin tunnuksia (*-kOn*, *-ken* ja *-kAn*) ja *puoleen*-adpositiossa Messussa jälkitavujen vokaalienvälinen *h* säilynyt sanan ollen näin kolmitavuinen kun taas muissa käännöksissä sama kohta on kirjoitettu kaksitavuisena ilman *h*:ta.

Jos Messun ja Profeettojen käännöksistä löytyi keskenään eniten yhtäläisyyksiä, voisi olettaa, että Biblian työryhmä on pitänyt käännöksensä esikuvana Agricolan Rukouskirjan Herran

siunausta vieraskielisten lähdetekstien mallin lisäksi. Biblian käännös seuraa usein Rukouskirjan asettamaa mallia, jolloin niissä oli useita samanlaisia käännösratkaisuja, jotka erosivat kahdesta muusta käännöksestä. Toisaalta ilman lähdeostosten ja vanhempien käsikirjoitusten tarkastelemista Biblian käännöksen merkittävimmästä esikuvasta ei voi tehdä kovin ehdottomia päätelmiä. Kuitenkin voi olettaa, että vaikka Biblian teksti on kieleltään ja ortografialtaan suomen kielelle tyypillisempi ja yhteneväisempi kuin aiemmat käännökset, siinä näkyi myös Agricolan asettama malli. Myös huolimatta ylevistä tavoitteistaan puhdistaa Raamatun kieli vierasperäisyyksistä Bibliaankin on jäänyt Agricolan teksteistä tuttuja käännöskielisyyksiä, kuten adposition käyttäminen kotimaisen sijamuodon asemasta.

Toisaalta yksi aineistoni käännös erosi merkittävästi muista tarkastelemistani teksteistä. Biblian teksti oli ainoa, johon ei kuulunut minkäänlaisia lopetus- tai ylistyssanoja, vaan se sisälsi vain ja ainoastaan Herran siunauksen käännettynä. Olettaakseni tähän ei vaikuta se, että muut tekstit ovat saman kääntäjän tekstejä vaan se, että kyseiseen Raamatun jakeeseen ei kuulu doksologiaa. Tarkastelemani Agricolan teokset oli tarkoitettu pappien tueksi hartauksien ja jumalanpalvelusten pitämiseen, joten luultavasti siitä syystä ainoastaan Agricolan käännökset sisälsivät ääneen luettavat ylistyssanat.

Aineistoni oli tutkielman laajuuden vuoksi suhteellisen suppea, sillä tutkielmani ulkopuolelle oli jätettävä tiedossa olevat käsikirjoitukset ja lähdeotokset. Toisaalta messukaavaan sisältyvä loppusiunaus on jo ennen Agricolan suomennostyötä ollut sangen vakiintunut, mikä näkyi tarkastelemieni tekstien yhteneväisyydessä. Tämän takia tekemiäni havaintoja ei voi kovin laajasti yleistää kertomaan juuri kääntäjien kielimuodosta tai antamaan selityksiä eroille aineiston käännösten välillä. Tutkielmani havaintoihin tulee suhtautua nimenomaan uskonnollisen kielen ja käännöskielen tutkimuksena sen sijaan, että tekemiäni päätelmiä voisi yleistää esimerkiksi kielen luonnolliseen kehittymiseen. Tosin tämä koskee lähes kaikkia aikakauden tekstejä, sillä valtaosa vanhan kirjasuomen teksteistä oli joko uskonnollisia käännöstekstejä tai ruotsista käännettyjä lakitekstejä. Oli kuitenkin mielenkiintoista huomata, miten lähellä jo 1500–1600-lukujen tekstit ovat nykykielistä suomennosta. Mielestäni tämä huomio puhuu sen puolesta, miten konservatiivisesti uskonnolliseen kieleen suhtaudutaan profaaniin eli maalliseen kieleen verrattuna. Tosin jos aineistooni olisi valikoitunut vähemmän institutionaalistunut kohta Raamatusta, käännöksissä voisi olla enemmän sijaa kääntäjien omalle luovuudelle ja kielelliselle vaihtelulle, kun kirkollinen traditio ei samalla tavalla määrittäisi tekstiä.

Aineistoni kattoi varhaiset vanhan kirjasuomen aikaiset Herran siunaukset käännökset, jotka on julkaistu painettuina teksteinä. Tutkimuskysymyksiäni olisi mahdollista laajentaa tulevaisuudessa kattamaan myös Herran siunauksen käsikirjoitukset tai vaihtoehtoisesti kaikki vanhan kirjasuomen Herran siunauksen käännökset, jolloin aineistoni aikahaarukan kolminkertaistuessa ja aineiston laajentuessa olisi mahdollista tehdä havaintoja uskonnollisen kielen kehityksestä pidemmällä aikavälillä ja toisaalta yhdistää tutkimukseen kvantitatiivisia eli määrällisiä menetelmiä. Toisaalta olisi mielenkiintoista nähdä, miten viralliset Raamatun käännökset, kirkkoraamatut, eroavat toisistaan, kun aineisto kattaisi vanhan kirjasuomen, varhaisnykysuomen sekä nykysuomen kaudet, joiden aikana toisaalta käännöstiede ja kieliopit ovat syntyneet ja kehittyneet ja se, millaista lopputulosta kääntäessä tavoitellaan, on vaihdellut eri aikakausina. Tutkielman laajuuden vuoksi en juurikaan pystynyt tarkastelemaan vertailuaineistoina lähde teoksia, joiden pohjalta Agricola ja Biblian työryhmä ovat kääntäneet teoksiaan (ks. esim. Hjelt 1909; Heininen 1999; Heininen 2007). Vertailuaineiston sisällyttäminen tutkielmaan toisi varmasti lisää selityksiä sille, miksi saman aikakauden liturgisesti tunnetussa, vakiintuneessa siunauksessa voi olla näinkin laajasti vaihtelua.

Lähteet

- Rukouskirja = Agricola, Mikael 1544. *Rucouskiria*. Stockholm. Näköispainoksena teoksessa *Mikael Agricolan teokset I*. Toim. Lahja-Irene Hellemaa, Anja Jussila, Esko Koivusalo ja Marja-Liisa Lamminsalo. WSOY, Porvoo – Juva – Helsinki 1987.
- Messu = Agricola, Mikael 1549. *Messu eli Herran Echtolinen*. Stockholm. Näköispainoksena teoksessa *Mikael Agricolan teokset III*. Toim. Lahja-Irene Hellemaa, Anja Jussila, Esko Koivusalo ja Marja-Liisa Lamminsalo. WSOY, Porvoo – Juva – Helsinki 1987.
- Profeetat = Agricola, Mikael 1552. *Ne Prophetat. Haggai. Sachar Ja. Maleachi*. Stockholm. Näköispainoksena teoksessa *Mikael Agricolan teokset III*. Toim. Lahja-Irene Hellemaa, Anja Jussila, Esko Koivusalo ja Marja-Liisa Lamminsalo. WSOY, Porvoo – Juva – Helsinki 1987.
- Biblia = Biblia, Se on: Coco Pyhä Ramattu, Suomexi 1642. Stockholm.

TUTKIMUSKIRJALLISUUS

- Gummerus, Jaakko 1955. *Mikael Agricolan Rukouskirja ja sen lähteet*. Toim. Aarno Maliniemi ja Aarne Turkka. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 44, Helsinki.
- Heininen, Simo 1999. *Mikael Agricola raamatunsuomentajana*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 761. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Heininen, Simo 2007. *Mikael Agricola. Elämä ja teokset*. Edita, Helsinki.
- Hjelt, Arthur 1909. *Mikael Agricola Uuden Testamentin kääntäjänä*. Juhlaesitelmä Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran vuosikokouksessa 19 p. tammik. 1908. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Jyväskylä.
- Huhtala, Aarre 2000. Raamattu käännöskirjallisuutena. *Käännöskirjallisuus ja sen kritiikki*, s. 228–242. Toim. Outi Paloposki ja Henna Makkonen-Craig. Helsingin yliopiston käännöstieteellisiä julkaisuja 1. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Häkkinen, Kaisa 1994. *Agricolasta nykykieleen: suomen kirjakielen historia*. WSOY, Porvoo – Helsinki – Juva.
- Häkkinen, Kaisa 2013. *Mikael Agricolan Messu 1549*. Turun yliopisto, Turku.
- Kela, Maria 2007. *Jumalan kasvot suomeksi: metaforisaatio ja erään uskonnollisen ilmauksen synty*. Väitöskirja. Jyväskylä studies in humanities 82. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.

- Kielten vertailun metodiikka*. Toim. Leena Kolehmainen, Matti Miestamo ja Taru Nordlund. Suomalaisen Kirjallisuuden seura, Helsinki 2013.
- Kela, Maria 2013. Vertailu teolingvistiikan tutkimusmenetelmänä. *Kielten vertailun metodiikka*, s. 396–419.
- KS = *Kielitoimiston sanakirja*. 2022. [Verkkójulkaisu.] Helsinki: Kotimaisten kielten keskuksen verkkójulkaisuja 35. URN:NBN:fi:kotus-201433. URL <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi>. Päivitettävä julkaisu. Päivitetty 10.11.2022 [viitattu 1.2.2024].
- Kielitoimiston sanankirja: siunata. 2024. . [Verkkójulkaisu.] Helsinki: Kotimaisten kielten keskuksen verkkójulkaisuja 35. URN:NBN:fi:kotus-201433. URL <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi>. Päivitettävä julkaisu. Päivitetty 10.11.2022 [viitattu 1.2.2024].
- KVR = Kustaa Vaasan Raamattu.
- Mikael Agricolan kieli*. Toim. Esko Koivusalo. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 1988.
- Ikola, Osmo 1988. Agricolan äidinkieli. *Mikael Agricolan kieli*, s. 25–68.
- Koivusalo, Esko – Suni, Helena 1988. Autuas taiuahisa. Jälkitavujen vokaalienvälinen h Agricolan teosten kielessä. *Mikael Agricolan kieli*, s. 111–132.
- Vartiainen, Ritva 1988. Agricolan kielen keskeiset hengelliset laatusanat. *Mikael Agricolan kieli*, s. 180–202.
- Lehikoinen, Laila – Kiuru, Silva 2009. *Kirjasuomen kehitys*. 7. painos, uudistettu laitos. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- Sanaa tutkimassa: näkökulmia uskonnolliseen kieleen ja sen käyttöön*. Toim. Aila Mielikäinen ja Riikka Nissi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2014.
- Mielikäinen, Aila 2014. Uskonnollisen suomen kielen kehitys Agricolasta nykypäivään. *Sanaa tutkimassa: näkökulmia uskonnolliseen kieleen ja sen käyttöön*, s. 29–68.
- Luther, Martin 1551. *Biblia Das ist: Die gantze heilige Schrifft: Deudsch. Auffs new zugericht*. Wittenberg, Deutschland. Saatavissa osoitteessa <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00085447?page=4,5>.
- Nummila, Kirsi-Maria 2011. *Tekijännimet Mikael Agricolan teosten kielessä – Henkilötarkoitteisten johdosten merkitykset, funktiot ja rakenteet*, s. 32–34. Väitöskirja. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C, Scripta lingua Fennica edita, 0082–6995; osa 328, Turun yliopisto, Turku.

- NES = Häkkinen, Kaisa 2004. *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. Wsoy, Helsinki.
- Paloposki, Outi 2001. Kääntäminen historiassa. *Alussa oli käännös*, s. 349–373. Toim. Riitta Oittinen ja Pirjo Mäkinen. Tampere University Press, Tampere.
- Puukko, A. F. 1933. *Raamatunsuomennokset. Vanhat suomalaiset Raamattumme JA uusi uusi Vanhan Testamentin suomennos*. Werner Söderström osakeyhtiö, Porvoo.
- Raamattu*. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen vuonna 1992 käyttöön ottama suomennos. Suomen Pipliaseura, Helsinki 1992.
- Rapola, Martti 1942. *Kolmensadan vuoden takaisia puhdaskielisyystavoitteita*. Eripainos Virittäjästä n:o 1, 1942, Helsinki.
- Richolff, Georg 1540. *Biblia, Thet är: All then Helgha Scrifft, på Swensko*. Upsala, Sverige.
- Rintala, Esko 1969. *Heprean sanat sikseen: Raamatunkäännöstyön vaiheita, vaikeuksia ja menetelmiä*. Sisälähetysseura, Helsinki.
- Salmi, Heidi 2010. *Mikael Agricolan teosten kielen ala-, ylä-, ja -pää-vartaloiset adpositiot*. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C, *Scripta lingua Fennica edita*. Turun yliopisto. Humanistinen tiedekunta. Kieli- ja käännöstieteiden laitos. Suomen kielen ja suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen oppiaine. Väitöskirja.
- SAOB = *Ordbok över svenska språket*, utgiven av Svenska Akademien. Lund 1893–. Sverige. Saatavissa osoitteessa www.saob.se.
- Suomennoskirjallisuuden historia 1*. Toim. H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Satu Höyhtyä, Pekka Kujamäki, Anne-Maria Latikka ja Outi Paloposki. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1084. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2007.
- Huhtala, Aarre 2007. Raamatunsuomennokset. *Suomennoskirjallisuuden historia 1*, s. 48–55.
- Häkkinen, Kaisa 2007. Suomalainen kirjallisuus Ruotsin vallan aikana. *Suomennoskirjallisuuden historia 1*, s. 24–33.
- Itkonen-Kaila, Marja 2007. Mikael Agricola suomentajana. *Suomennoskirjallisuuden historia 1*, s. 48–56.
- Toivanen, Aarne 1985. *Ajankohtainen raamatunsuomennos*. Kirjaneliö, Helsinki.
- Tutkimuksia Westhin koodeksista*. Toim. Kaisa Häkkinen 2012. Turun yliopiston suomen kielen ja suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen oppiaineen julkaisuja, Turku.
- Häkkinen, Kaisa 2012. Westhin koodeksin suhde Mikael Agricolan teoksiin. *Tutkimuksia Westhin koodeksista*, s. 43–92.
- Uusitalo, Harri 2015. *Reformaatioajan suomenkielisten Isä meidän -rukousten erot*. Pro gradu -tutkielma, kieli- ja käännöstieteiden laitos, Turun yliopisto, Turku. Saatavissa

osoitteessa

<https://www.utupub.fi/bitstream/handle/10024/104247/uusitalo2015gradu.pdf?sequence=2>.

VISK = Hakulinen, Auli – Vilkuna, Maria – Korhonen, Riitta – Koivisto, Vesa – Heinonen, Tarja Riitta – Alho, Irja 2004. Iso suomen kielioppi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. Viitattu 12.4.2023

VKS = *Vanhan kirjasuomen sanakirja: kätkeä*. 2024. [Verkkójulkaisu.] Helsinki: Kotimaisten kielten keskuksen verkkójulkaisuja 38. URN:NBN:fi:kotus-201435. ISSN 2323-3370. Päivitettävä julkaisu. Päivitetty 24.11.2023. Viitattu 10.2.2024. Saatavilla osoitteessa https://kaino.kotus.fi/vks/?p=qs-article&vks_id=VKS_073ec279ae32f19511cdbaffee003336&word=k%C3%A4tke%C3%A4&list_id=1&keyword=k%C3%A4tke%C3%A4.

Vanhan kirjasuomen sanakirja: hyvästisiunata. 2024. [Verkkójulkaisu.] Helsinki: Kotimaisten kielten keskuksen verkkójulkaisuja 38. URN:NBN:fi:kotus-201435. ISSN 2323-3370. Päivitettävä julkaisu. Päivitetty 24.11.2023. Viitattu 29.2.2014. Saatavilla osoitteessa https://kaino.kotus.fi/vks/?p=qs-article&vks_id=VKS_0efabdc6455b03528227a9a270e61245&list_id=1&keyword=hyv%C3%A4stisiunata&word=hyv%C3%A4stisiunata.

Liitteet

Liite 1. Herran siunaus kirjasta Rucouskiria

Hyuestisiugnauxen tapa . Nu . vj . [A-I-188-[4Ms-6:0]]

HERRA sinun hyuestisiugnatkon / ja ketkekön sinun / [A-I-188-[4Ms-6:24]]

HERRA walistakon caswons sinun pälles / Ja olcon sinun armolinen / [A-I-188-[4Ms-6:25]]

HERRA kiendeken henen caswons sinun pooles / Ja andakon sinulle rauhan / Amen . [A-I-188-[4Ms-6:26]]

Liite 2. Herran siunaus kirjasta MESSU ELI HERRAN ECHTOLINEN

HERRA siugnatkan meite / ia warielkon meite [A-III-109-[4Ms-6:24]]

hen walistakon casuons meiden pälen / ia olcon meille armolinen . [A-III-109-[4Ms-6:25]]

HERRA kiendekön casuons meiden polehen / ia andakon meille nykysen ia ijancaikisen rauhan . [A-III-109-[4Ms-6:26]]

Nimen Isen * ia poian * ia pyhen hengen * / AMEN . [A-III-109]

Liite 3. Herran siunaus kirjasta Ne Prophetat. Haggaj. Sacharia. Maleachi.

HERRA siugnatkon meite / ia warielkon mete / [A-III-789-[4Ms-6:24]]

hen valistacon Casuons meiden pälen ia olcoon meille armolinen / [A-III-789-[4Ms-6:25]]

HERRA kiendeken casuons meiden poleen / ia andacon meille nykysen ia ijancaikisen Rauhan / [A-III-789-[4Ms-6:26]]

Nimen Isen ia Poian ia pyhen Hengen Amen . [A-III-789]

Liite 4. Herran siunaus kirjasta Biblia 1642

HERRA siunatcon sinua / ja warjelcon sinua . [B1-4Ms-6:24-78b]

HERra walistacon caswons sinun päälles / ja olcon sinulle armollinen . [B1-4Ms-6:25-78b]

HERra ylöndäkön caswons sinun päälles / ja andacon sinulle rauhan . [B1-4Ms-6:26-78b]